

דין תורה / עדו רכניץ

משפט לעם

בשונה מהדין האזרחי, המשפט העברי איננו מתייחס רק לסדרי הדין אלא פונה לעולמו של כל אדם. נראה שהנקודה הזו הוחמצה במשפט העברי המודרני

תורתנו כוללת חלק משפטי רחב ומשמעותי, המקביל במידה רבה לחלקים מהמשפט האזרחי, הפלילי והמנהלי, המקובלים כיום בעולם ואף בארץ. אף על פי כן, קיימת נקודה משמעותית ביותר אשר מייחדת ומבדילה את המשפט העברי משאר מערכות המשפט. כוונתי היא לתפוצת הלימוד בקרב כלל הציבור. תופעה יוצאת דופן, ואף למעלה מזה, היא העובדה שלימוד החלק המשפטי של התורה הוא נחלת הכלל. החל מילדי בית הספר שלומדים מסכת בבא מציעא ופרשת משפטים, המשך בבני הנעורים שלומדים מסכת סנהדרין מהתלמוד הבבלי (ולאחרונה, גם רמב"ם), וכלה בלימוד דף יומי על ידי מבוגרים ופנסיונרים שקבעו את מושבם בכללים.

למיטב ידיעתי אין לכך אה ורע בשום מערכת משפט מערבית. רבים (יש אומרים: רבים מדי) לומדים משפטים, אך עדיין מדובר במיעוט קטן באוכלוסייה. אף אחד לא מעלה על דעתו ללמד את כל תלמידי התיכון את חוק החוזים – תרופות, ואפילו רוב המבוגרים לא ראו מעולם את חוק המקרקעין.

חובות מוסריות

הבדל זה נובע מסיבות רבות, ובראשן מקורה השמיימי של התורה, אך בראש ובראשונה יש לו ביטוי בתוכנה של התורה. בדרך כלל החוק פונה את השופט (ואף לעורכי הדין המעורבים בסכסוך). הוא מטיל חובות וקובע זכויות, ותמיד מצייין מה הנפקות שלהן. אם פעולה מסוימת אסורה, אזי יש עונש על ביצועה, ואם יש זכות לאדם בעניין מסוים, אזי יש לכך נפקות שניתנת לאכיפה.

לעומת זאת, התורה פונה לשופט ולאזרח (כפי שצייין השופט משה זילברג, כך דרכו של תלמוד, עמ' 93). יש בה חלקים שמנחים את השופט כיצד לנהוג כאשר הוא יושב בדין (דברים פרק טז, יט) - "לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים"; יש בה הנחיות כיצד לפסוק במקרה של מחלוקת או עבירה (דברים יז, ו) - "על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד"; קיימות עוד הנחיות מוסריות לשופט (שולחן ערוך חו"מ י, א): "צריך הדיין להיות מתון בדין... והגס לבו בהוראה וקופץ ופוסק הדין קודם שיחקרנו היטב בינו לבין עצמו עד שיהיה ברור לו כשמש, הרי זה שוטה, רשע וגס רוח"; ולצד זה, יש בה חלקים רחבים שעוסקים בהוראות והנחיות לאדם הפרטי - חובות מוסריות, ועוד הוראות שאינן בנוות אכיפה בבית הדין. ההנחיות המוסריות יכולות להיות כלליות, כגון (דברים ו, יח): "ועשית הישר והטוב", ויכולות להיות ספציפיות ביותר.

אפילו הקודקס ההלכתי המובהק, השולחן ערוך, כולל חובות מוסריות המכוונות לאדם הפרטי. כך למשל נפסק בשולחן ערוך (חו"מ רד, ז): "הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדבורו אף על פי שלא לקח מהדמים כלום, ולא רשם ולא הניח משכון. וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, אף על פי שאינו חייב לקבל מי שפרע ה"ז ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו". כלומר, סיכום בעל פה על עסקה ניתן לביטול, אולם, זהו מעשה בלתי-ראוי. בניגוד לחוק החוזים אין די בהצעה וקבלת ההצעה כדי לחרות חוזה. אולם, ישנה חובה מוסרית על אדם לעמוד בדיבורו.

דוגמה נוספת ומוכרת מאד, היא מצוות השבת אבידה (שולחן ערוך חו"מ רנט, א): "הרואה אבידה ישראל, חייב ליטפל בה להשיבה לבעליה". כמובן שלא ניתן לכפות על אדם לבצע את חובתו זו. יתירה מזו, אדם אף איננו זכאי לתמורה עבור השבת האבידה (שולחן ערוך חו"מ רסה, א): "הרואה אבידה חייב להחזיר בחנם, אם הוא בטל".

באותו האופן, הקודקס המקיף ביותר שנכתב עד כה, ספר משנה תורה לרמב"ם, כולל לא רק חובות וזכויות משפטיות ומוסריות אלא התייחסות רחבה לסוגיות של אמונה ומחשבה, מוסר ומידות, כאשר חלקן נוגע בתחום המשפטי. כך למשל (רמב"ם הלכות דעות פרק ה, הלכה יג): "משאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה, אומר על לאו ולא ועל הן הן, מדקדק על עצמו בחשבון ונותן ומוותר לאחרים כשיקח מהן ולא ידקדק עליהן, ונותן דמי המקח לאלתר...".

בשפה משפטית

על רקע הבדלי התוכן בין המשפט הישראלי והמשפט העברי, וההבדל העצום בין קהל הלומדים של השניים, יש לבחון את המשפט העברי המודרני. וכאן דומה שקיימת סטייה מסוימת. ניתן לקבוע כי המשפט העברי המודרני שייך את עצמו במידה רבה לעולם המשפט הישראלי. מפעלי המחקר הגדולים המשווים בין החוק הישראלי והעברי לא נכנסו לארון הספרים של הציבור הרחב, ובכלל קשה למנות ספרי משפט עברי מודרני שהפכו לחלק משגרת לימוד התורה של עם ישראל. לעומתם, ספרים אחרים, כמו "פניני הלכה" של הרב אליעזר מלמד, נכנסו גם נכנסו, ובכלל זה הכרכים המשפטים שלהם.

אכן, ספרים רבים מיועדים למומחים ולא לכלל הציבור, וכך צריך להיות. אולם, העובדה שהמשפט העברי המודרני מיקם את עצמו בסוגה המשפטית הישראלית ולא זו התורנית, מחייבת בחינה מחדש. חובה זו מתעצמת לנוכח הניסיונות המבורכים שנעשים בשנים האחרונות להציע אלטרנטיבה עברית לחוק.

במבט הצופה קדימה ניתן לשאול: מתוך הנחה שלאחר שחלפו חמש מאות שנה מאז כתיבת השולחן ערוך, ישנו הכרח לכתוב קודקס משפטי תורני חדש, מה צריך להיות אופיו? האם עליו להיות תואם של החוק הישראלי או של החוק התורני? האם עליו לפנות לאזרח או רק לשופט, והאם עליו לכלול גם הוראות מוסריות או שמא רק משפטיות?

דומה כי דווקא הניסיונות שנעשו עד כה לדבר בשפתם של המשפטנים, נפלו ברובם על אוזניים ערלות. בזמן שהציבור הרחב, שמצפה לשמוע קול תורה העוסק באופן סדור ובהיר באקטואליה, לא קיבל מענה.